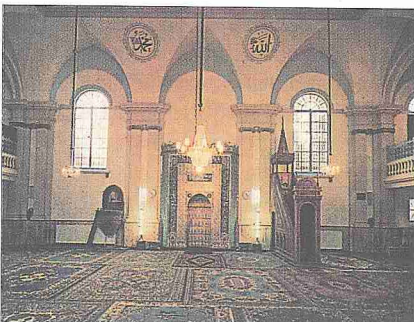

hayatın şekillenmesinde anayasa maddelerinden başka XIX. yüzyılın sonlarından itibaren benimsenen "verzuiling prensibi" de etkili olmaktadır. Bu prensibe göre devletin resmen tanıdığı dinî gruplar, devlet desteği alarak kendi inanç esaslarına uygun müesseseler kurma hakkına sahiptir. Bu hakka dayanarak ülkede zamanla çok sayıda dinî okul ve bunların yanı sıra dinî cemaatlerin kontrolünde olan hastahaneler, sendikalar ve radyo istasyonları kurulmuştur.

Hollanda hükümeti 1970'li yıllardan itibaren sıkı biçimde din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması prensibini uygulamaya başladı ve bu çerçevede 1962'de çıkarılmış olan kilise inşaatlarına devlet yardımı yapılması hakkındaki genelgeyi yürürlükten kaldırdı (1975). Fakat ertesi yıl müslümanların artan ihtiyacı farkedilerek yeni bir düzenlemeye gidildi ve beş yıl süreyle en az 1000 kişilik cami yapımında maliyetin % 30'unun devletten istenilebileceğine karar verildi; 1981 yılına kadar otuz bir cami bu genelgeden yararlandı. Aynı yıl, süreyi 1984'e kadar uzatan ve cemaatin sayı sınırını kaldıran ek bir düzenleme yapıldı; bundan da altmış dokuz cami veya mescid faydalandı. Bu düzenlemeler yabancı işçiler arasındaki müslümanlar içindi. Surinam gibi eski sömürgelerden gelen göçmenlere ise özel karar-nâmelerle ibadet yerlerinin yapımında tam olarak maddî destek sağlandı. 1984 yılında Hristiyan Demokrat Parti hükümetinin azınlıkların ibadethanelerine yapılan inşaat yardımını sürdürmek istemesi Liberal Parti ile Hürriyet ve Demokrasi İçin Halk Partisi tarafından engellendi. Ancak bazı belediyeler müslümanlara bu konuda müsamaha göstermektedir.

Hollanda Diyanet Vakfı tarafından 1979 yılında ibadete açılan Mescid-i Aksâ Camii'nin içinden bir görünüş – Den Haag / Hollanda

Hollanda'da 1971 yılında 54.000 (% 0.4) olan müslüman sayısı 1985'te 300.000'e ulaşmış, 1990'da 400.000'i aşmıştır. 1998'de ise bu rakam 550.000 olarak tahmin edilmektedir (% 3). Bu nüfusun büyük çoğunluğunu Türkler (285.000) ve Faslılar (200.000) oluşturmaktadır, onları Surinamlılar (30.000), Pakistanlılar (12.000), Endonezyalılar (10.000), Tunuslular (6000), Mısırlılar (4000) takip etmektedir. Hollanda asıllı müslümanların sayısı ise 3-3500 civarındadır.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Ali Kettani, *Muslim Minorities in the World Today*, London 1986, s. 43-44; *Yurtdışı İşçi Hizmetleri Raporu: 1986 Yılı* (nşr. TC Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü), Ankara 1987, s. 42-61; J. Waardenburg, "The Institutionalization of Islam in the Netherlands 1961-86", *The New Islamic Presence in Western Europe* (ed. T. Gerholum – Y. G. Lithman), London 1988, s. 8-31; J. Nielsen, *Muslims in Western Europe*, Edinburgh 1992, s. 60-75; *Islam in Dutch Society: Current Developments and Future Prospects* (ed. W. A. R. Shadid – P. S. van Koningsveld), Kampen 1992; J. J. G. Jansen, "L'Islam et les droits civiques aux Pays-Bas", *Musulmans en Europe* (nşr. B. Lewis – D. Schnapper), Paris 1992, s. 55-71; *Statistical Yearbook 1994 of The Netherlands*, The Hague 1995, s. 45; M. Custers, "Muslims in the Netherlands", *Muslim Minorities in the West* (ed. Syed Z. Abeden – Ziauddin Sardar), London 1995, s. 86-96; F. Dassetto – G. Nonneman, "Islam in Belgium and the Netherlands: Towards a Typology of Transplanted Islam", *Muslim Communities in the New Europe* (ed. G. Nonneman v.dğr.), Berkshire 1996, s. 187-217; M. Besim İsmalefendioğlu, *Hollanda'da Din Eğitimi* (doktora tezi, 1996, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); J. Slomp, "Islam in the Netherlands", *JIMMA*, VII/2 (1986), s. 519-535; a.mlf., "Muslim Minorities in the Netherlands", *Research Papers*, sy. 37, Birmingham 1988, s. 2-12; W. de Wit, "Mosque-Communities in Amsterdam", a.e., sy. 37 (1988), s. 13-23; P. Reesink, "Chrétiens et musulmans aux Pays-Bas", *Islamochristiana*, XIV, Roma 1988, s. 237-253; N. Landman, "Muslims and Islamic Institutions in the Netherlands", *JIMMA*, XII/2 (1991), s. 410-432; W. A. R. Shadid – P. S. van Koningsveld, "Islam in the Netherlands: Constitutional Law and Islamic Organizations", a.e., XVI/1 (1996), s. 111-128; Yasien Mohamed, "The Integration of Muslims in Western Europe: The Dutch Question", *Muslim Education Quarterly*, XII/1, Cambridge 1994, s. 4-15.

ABDULLAH SEVİNÇ

VI. HOLLANDA'DA İSLÂM ARAŞTIRMALARI

Hollanda'da İslâm ve şarkiyat araştırmaları XVI. yüzyılın sonlarına doğru, Leiden Üniversitesi'nin kurulması (1575) ve üniversitelerde eskiden beri okutulmakta olan Grekçe, Latince ve İbrânice'nin yanında 1593'ten itibaren Arapça, Farsça

ve Türkçe öğretimının programlara alınmasıyla başlamıştır. İlk araştırmacılar, Paris'te ünlü Guillaume Postel'in yanında okuyan Fransız kökenli Josephus Scaliger ile Franciscus Raphelengius'tur. Raphelengius'un 1595'te bizzat kendisi tarafından basılan *Specimen characterum arabicorum officinae Plantinianae Raphelengii* (Raphelengius Matbaası'nın Arap harfli örnekleri) adlı eseri Hollanda'da basıldığı bilinen en eski Arapça metindir. Onun ölümünün ardından Arapça derslerini Philippus Ferdinandus, ondan sonra da aynı zamanda Türkçe'den resmî tercümeler yapan Ioannes Anthonides (Jan Theunisz) devam ettirdi. Anthonides, Arapça hocası olan Faslı âlim ve diplomat Abdülazîz b. Muhammed'le yaptığı dinî bir sohbetin de yer aldığı hristiyan ve müslüman inançları hakkında bir kitap yazmış, ancak bu eser basılmamıştır.

Hollanda İslâmiyat araştırmalarındaki büyük gelişme, Scaliger'in öğrencisi Thomas Erpenius'un 1613'te Leiden Üniversitesi'nde yeni kurulan Doğu Dilleri Bölümü'ne Arapça hocası olarak tayin edilmesiyle başladı ve daha sonra öğrencilerinden Jacobus Golius zamanında sürdü. Erpenius *Grammatica Arabica* (Leidae 1613), Golius *Lexicon Arabico-Latinum* (Lugduni Batavorum 1653) adlı önemli eserleri kaleme almalarının yanında çeşitli Arapça kitapları da yayımlamış ve tercüme etmişlerdir (bk. ERPENIUS, Thomas; GOLIIUS, Jacobus). Erpenius ve Golius İslâm'a pek sempatiyle bakmıyor, fakat bu dine karşı düşmanca duygular da beslemiyorlardı. Bu iki âlimin bazan hristiyan üstünlük hissini desteklemekle birlikte misyonerler gibi İslâm'ı çürütmeye çalışmadıkları bilinmektedir. Golius'un ölümünden sonra Leiden'deki İslâmiyat araştırmaları çok zayıfladı. Onun öğrencisi Levinus Warnerus 1643'te Hz. İsâ hakkındaki İslâmî görüşleri toplayan küçük bir kitap yayımladı: *Compendium historicum eorumque quae Muhammedani de Christo et praecipuis aliquot religionis Christianae capitibus tradiderunt*. Warnerus, Leiden'de öğrenimini tamamladıktan sonra hayatının geri kalan kısmını geçireceği İstanbul'a gitti (1654) ve orada bir yandan ilmi çalışmalarını devam ettirirken bir yandan da el yazmaları topladı. 1657'de Bâbü'lî nezdinde Birleşik Felemenk Cumhuriyeti'nin (Hollanda) resmî temsilcisi olan Warnerus'un ölümünden önce Leiden Üniversitesi'ne bağışladığı "Legatum Warnerianum" adıyla anılan kitap-

lar, hocası Golius'un topladıklarıyla birlikte İslâmiyat alanında önemli bir yeri bulan Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nin Doğu yazmaları koleksiyonunun temelini oluşturmuştur. Warnerus'un koleksiyonu 578 el yazması ile 400 civarında basılmış kitap ihtiva eder. Yazmalar arasında Arapça, Farsça ve Türkçe Kur'an tefsirleri, hadis, fıkıh ve kelâm kitapları bulunmaktadır. Golius'un öğrencilerinden Alman asıllı J. G. Nisselius da 1565'te *Testamentum inter Muhamedem et Christianae religionis populos initum* (Muhammed ile hristiyanlar arasında akdedilmiş ahid) adlı eseri yayımlamıştır.

1683'te Osmanlı ordusunun Viyana'da başarısızlığa uğrayarak geri çekilmesi, Avrupa'yı uzun zaman etkisi altında tutan Türk korkusunu ortadan kaldırdı. Bu olayla birlikte İslâmî araştırmalarda yeni bir dönem başladı ve böylece dinle kültüre daha açık bakabilme imkânı doğdu. Bu yeni gelişmeyi, 1701'den itibaren Utrecht Üniversitesi'nde profesörlük yapan Adrianus Relandus'un şahsında açıkça görmek mümkündür. Şarkiyat, İslâmiyat, ilâhiyat, felsefe, dil bilimi, arkeoloji ve coğrafya alanlarında çok üretken bir ilim adamı olan Relandus'un çalışmalarında İslâm'a karşı ön yargısız bir yaklaşım tesbit edilmektedir. İlk modern Hollandalı İslâmiyatçı diye bilinen bu bilgin, dogmatik hristiyan taraf tutuculuğu bulunmayan saf bir ilmi ilgiye sahipti. Onun Fransızca, İngilizce, Almanca, İspanyolca, Felemenkçe'ye çevrilen ve Roma Katolik kilisesi tarafından yasak kitaplar listesine alınan *De religione Mohammedica* (Utrecht 1705, 1717) adlı eseri çığır açıcı niteliktedir. Bu kitabında, İslâm dini ve onun peygamberi hakkında o güne kadar Batı Avrupa'ya yayılmış olan efsane ve hurafelerin eleştirisini yapmıştır. Kitabın muhtevası XVIII. yüzyılın başlarındaki Hollanda İslâmiyatı'nın durumunu özetlemektedir. Uzun önsözünde Batı biliminde İslâm'ın ve Hz. Muhammed'in nasıl kötü gösterildiğini anlatır: Eserin birinci bölümünde, İslâm'ın iman esaslarını açıklayan akaide dair kısa bir risâlenin Arapça metnini ve Latince tercümesini verir; ikinci bölümde İslâm hakkında yaygın olan o günkü yanlış düşüncelerin bir sıralamasını yapar. Relandus daha sonra İslâm savaş hukuku ve cihad hakkında da bir çalışma yapmış (*Dissertationes miscellaneae*, Utrecht 1708, III, 1-53'te yayımlanan metin, daha sonra onun yukarıdaki eseriyle beraber Almanca'ya çev-

rilerek 1717'de Hannover'de tekrar basılmıştır), arkasından da Burhâneddin ez-Zernûcî'nin *Ta'limü'l-müte'allim*'ini tahkik ederek Latince'ye çevirmiş (Enchiridion studiosi, Arabice conseriptum a Borhaneddino Alzernouchi, Utrecht 1709).

Batı düşüncesindeki Aydınlanma çağı (XVIII. yüzyıl) Hollanda'da İslâm araştırmaları alanında az yankı yaptı. Burada Fransa'da olduğu gibi İslâm kurumlarına karşı bir hayranlık değil devamlı bir ilgi söz konusuydu. Bu dönemde Leiden Üniversitesi'nde ders veren Albertus Schultens Arapça eğitimini İncil tefsirinin hizmetine soktu ve bu ilim dalını hristiyan teoloji araştırmalarının önemli bir yardımcı dersi haline getirdi. J. H. van der Palm, 1799 ve 1819'da Hz. Muhammed hakkında halk arasında büyük ilgi uyandıran, fakat ilmi açıdan önemsiz bulunan bazı konuşmalar yaptı. H. E. Weyers, Arapçılık ve İslâmiyat araştırmalarını yeniden yüksek bir seviyeye çıkardı ve Leiden adının tekrar dünyada tanınmasını sağlayacak olan öğrenciler yetiştirdi. İslâmiyat artık teologların değil filologların ve şarkiyatçıların ilgi alanı haline geldi. Bu ilim adamları, Batı'da hüküm süren pozitivist görüşlerin etkisi altında kalmalarına rağmen araştırdıkları olayların kökenine karşı açık fikirliyidiler ve İslâm'ı modern Ortadoğu'nun tarihî gelişmesinde en önemli faktör gibi görüyorlardı. Bu dönemde şarkiyatçıların birçoğu kendilerini hristiyan dogmalarından sıyrılmış olarak İslâmiyet'e bakabilmiştir. Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn* adlı eserini Latince tercümesiyle birlikte neşreden (*Soyutii Liber de Interpretibus Korani*, Leiden 1839) A. Meursinge, Amsterdam'da 1843'te verdiği bir konferansta hristiyan din adamlarına mutlaka İslâm'ı öğrenmelerini tavsiye eden P. J. Veth ve Şâfiî fakihi Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin *Kitâbü't-Tenbih*'ini yayımlayan (Leiden 1879) A. W. Theodor Juynboll bu yeni ekolün en önemli isimleridir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Hollanda'nın sömürgecilik faaliyetlerine paralel olarak ülkedeki şarkiyat ve İslâmiyat çalışmalarında da bir yoğunlaşma görülür. Önce S. Keijzer, *Handboek voor het Mohammedaansche Regt* (Gravenhage 1853) adlı çalışması ile Mâverdi'nin *el-Ahkâmü's-sultânîyye'si* üzerine geniş bir inceleme (*DİA*, I, 556) ve Şâfiî fakihi Ebû Sücâ' el-İsfahânî'nin *et-Ta'krîb*'inin Fransızca tercümesini (*Précis de jurisprudence musulmane par Abou Chodja*,

Leiden 1859) yayımladı. Arkasından Maracci, Ullmann, Kazimirski, Sale ve Weil'in tercümeleri esas alınarak hazırlanan iki ayrı Hollandaca Kur'an tercümesi çıkarıldı (L. J. A. Tollens, *Mohamed's Koran*, Batavia 1859; S. Keijzer, *De Koran*, Harlem 1860). Daha sonra L. W. C. van den Bergh, Nevevî'nin *Minhâcü't-tâlibîn*'inin Fransızca tercümesiyle tıpkıbasımını yayımladı (*Manuel de jurisprudence musulmane selon le rite de Chafii*, I-III, Batavia 1882-1884). Bu yayınların hepsi, halkı Şâfiî mezhebine mensup olan Endonezya'da çalışacak Hollandalı yönetici ve memurların eğitimi amacıyla hazırlanmış kitaplardı.

İslâmî araştırmaların bu ikinci gelişme döneminde özgün çalışmalar yapan önemli ilim adamlarının ilki Reinhart Pieter Anne Dozy'dir. Leiden Üniversitesi'nde genel tarih profesörü olan Dozy'nin asıl ilgi alanı Endülüslü tarihi idi. Dozy İslâmiyat alanında tipik bir XIX. yüzyıl pozitivist karakteri sergilemiş ve özellikle İslâm'ın tarihî gelişiminin bir özeti olan meşhur kitabı *Essai sur l'histoire de l'Islamisme* sebebiyle (Leiden 1863, Türkçe tercümesi Abdullah Cevdet, *Tarih-i İslâmiyyet*, Kahire 1908) Türkiye'de çok şiddetli tepkilere yol açmıştır (bk. DOZY, Reinhart Pieter Anne).

Dozy'nin öğrencisi olan Michael Jan de Goeje Leiden Üniversitesi'nde Arapça profesörü idi. Taberi'ninkiler başta olmak üzere önemli tarihî ve coğrafi eserlerin baskılarını yapmasıyla ün kazanan de Goeje'nin İslâm medeniyetine yaklaşımı hocasından farklı olarak genel ön yargılardan uzaktı (bk. GOEJE, Michael Jan de). De Goeje okulunun en önemli siması G. J. van Vloten'dir. Onun, Hasan İbrâhîm Hasan ile M. Zekî İbrâhîm tarafından Arapça'ya (*es-Siyâdetü'l-'Arabiyye ve's-Şî'a ve'l-İsrâ'iliyyât fî 'ahdi Benî Ümeyye*, Kahire 1934) ve Mehmed S. Hatiboğlu tarafından da Türkçe'ye (*Emevî Devrinde Arab Hâkimiyeti, Şîa ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar*, Ankara 1986) çevrilen *Recherches sur la domination arabe, le chiitisme et les croyances messianiques sous le khalifat des omayyades* adlı eseri (Amsterdam 1894) hâlâ önemini korumaktadır. Van Vloten Türkiye ve Ortadoğu'yu gezip İstanbul kütüphanelerinde çalışmış ve seyahat hatıralarını *Oostersche Schetsen en Vertalingen* adıyla yayımlamıştır (Amsterdam 1900). Christian Snouck-Hurgronje ise Theodor Nöldeke, Julius Wellhausen ve Ignaz Goldziher'in yanında modern İslâmoloji'nin kurucularından bi-

ridir. Gerçekleştirdiği hadis literatürünün tarihi ve tenkidî araştırmaları mü-nasebetiyle özel olarak fıkıhla ilgilenmiştir. De Goeje'nin öğrencisi olan Snouck-Hurgronje, hacla ilgili doktora tezini (*Het Mekkaansche Feest*, Leiden 1880) tamamladıktan sonra 1885'te bir mühtedî gibi Mekke'de altı ay oturdu; hac, Mekke halkı ve Endonezya hacıları üzerine bir tarih ve kültürel antropoloji araştırması olan *Mekka* adlı kitabını yazdı (La Haye 1886-1889). Ayrıca İslâmiyet hakkında iki monografi ile birçok makale kaleme aldı (bk. SNOUCK-HURGRONJE, Christian). Bu dönemde Hollanda'da Snouck-Hurgronje'nin dışında başka araştırmacılar da vardı. Taberî'nin *Târih*'inin yayımlanmasında de Goeje ile birlikte çalışan Martin Theodor Houtsma bunlardan biridir. Utrecht Üniversitesi'nde 1890'dan 1917'ye kadar profesörlük yapan Houtsma, aynı zamanda *The Encyclopaedia of Islam*'ın ilk edisyonunun yayın kurulu başkanıdır. De Goeje ve Snouck-Hurgronje'nin öğrencisi fıkıh uzmanı Th. W. Juynboll, Yahyâ b. Âdem'in *Kitâbü'l-Harâc*'ını (*Le livre de l'impôt foncier de Yahyâ Ibn Âdam*, Leiden 1896) ve L. Krehl'in baskısını tamamlayıcı olarak *Şahîh-i Buḥârî*'nin IV. cildini (Leiden 1908) yayımladı. Hollanda üniversitelerinde bugün dahi onun Şâfiî mezhebine dayanarak İslâm fıkıhı üzerine kaleme aldığı *Handleiding tot de Kennis van de Mohammedaansche Wet volgens de Leer van de Şafi'itische School* (Leiden 1903) adlı eseri okutulmaktadır. 1927'de Leiden Üniversitesi'nde Snouck-Hurgronje'nin yerine geçen Arent Jean Wensinck'in İslâmiyet'le ilgili ilk yayını Hz. Muhammed ve Medine yahudileri hakkındadır (*Mohammed en de Joden te Medina*, Leiden 1908). Kur'an metninin incelenmesi Wensinck'i, *Kütüb-i Sitte* ve Dârimî'nin *es-Sünen*'i ile İbn Hanbel'in *el-Müsned*'inin bir alfabetik indeksini yapma düşüncesine sevketti. Bu proje, çeşitli ülkelerden üyelerin katıldığı bir grupla yıllar sonra gerçekleştirilebildi: *Concordance et indices de la tradition musulmane* (*el-Mu'cemû'l-müfrehes li-elfâzi'l-hadisî'n-nebevî*, I-VIII, Leiden 1936-1988). Wensinck'in *Handbook of Early Muhammadan Tradition* adlı eseri (Leiden 1927; Ar. trc. M. Fuâd Abdülbâkî, *Miftâhu kü-nûzi's-sünne*, Kahire 1353/1934) onun bir yan ürünüdür. Ölümünden sonra da *The Muslim Creed, its Genesis and Historical Development* ile (Cambridge 1937) *La pensée de Ghazzâlî* (Paris

1940) yayımlandı. Snouck-Hurgronje'nin öğrencisi, aynı zamanda hukukçu ve Türkolog olan Arabiyatçı Johannes Heindrik Kramers, 1914-1921 yıllarında İstanbul'daki Hollanda elçiliğinde tercümanlık yapmış ve İslâm hukuku hakkındaki pratik bilgisini geliştirmişti. 1922'de Leiden Üniversitesi'nde Fars ve Türk dili öğretim üyesi, 1940'ta Wensinck'in yerine Arapça ve İslâmiyat profesörü oldu. Burada İslâm hukuku, kapitülasyonlar ve genel İslâm dini tarihi hakkında birçok makale yayımladı, *The Encyclopaedia of Islam*'ın ikinci edisyonunda önemli görevler üstlendi. Kramers'in Hollanda'daki İslâmî araştırmalara olan en büyük katkısı ölümünden sonra yayımlanan Kur'an tercümesidir (*De Koran*, Amsterdam 1956).

1950'li yıllara kadar daha çok Endonezya'daki İslâmiyet üzerinde yoğunlaşan Hollandalı âlimlerin çalışmaları bu tarihten sonra genişledi ve modern Ortadoğu ile Türkiye'nin yanı sıra Kuzey Afrika, Pakistan ve Hindistan'daki İslâmiyet'i de kapsamına aldı. Joseph Schacht'ın başlattığı İslâm hukukunun gelişiminin ilk dönem araştırmalarının yanında hukuk, klasik ve modern dinî edebiyat, tasavvuf, ilâhiyat ve siyasî müesseseler de inceleme konuları arasında yer aldı; bunlara daha sonra İslâm felsefesi ve sosyolojisi de eklenmiştir.

Günümüzde İslâmî araştırmaların en yoğun olduğu yer Leiden Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'dir. Burada, İslâmî Ortadoğu Dilleri ve Kültürleri Bölümü'nün yanı sıra Güneydoğu Asya Dilleri ve Kültürleri Bölümü bulunmakta, Amsterdam Üniversitesi'nin Edebiyat ve İlâhiyat fakülteleriyle Amsterdam Protestan, Utrecht, Nijmegen Katolik, Groningen ve Tilburg Katolik üniversitelerinde İslâmî ilimler sahasında araştırma yapan pek çok ilim adamı çalışmaktadır.

İslâmiyat araştırmalarının bu ülkedeki başlangıcından itibaren süregelen filolojik yaklaşım günümüzde yerini daha çok İslâm tarihini, İslâm'ın çeşitli yerel kültürlerde algılanış biçimlerini ve Ortadoğu politikasını içeren bir yaklaşıma bırakmıştır. Bunun sebebi, politik ve ekonomik gelişmelerle aralarında Türkler'in de bulunduğu birçok müslümanın bu ülkede yaşamasıdır. Bundan dolayı araştırmalar sadece edebiyat fakültelerinin dil bölümleriyle sınırlı kalmamakta, sosyal bilimler, tarih ve sanat tarihi gibi diğer bölümlerde de gerçekleştirilmektedir. 1980'de Nederlandse Vereniging voor de

Studie van het Midden-Oosten en de Islam adlı dernek kuruldu. Kuruluşundan beri çeşitli yayınlar yapmakta olan bu dernek 1985'ten itibaren "Nieuwe reeks" adıyla yeni bir seri başlatmıştır; bu seri de diğer yayınlar gibi çoğunlukla Hollandaca'dır.

Araştırmacılar okuyucuyu İslâm üzerine bilgilendiren kitaplara önem vermektedirler. Bu alanda tanınan yayınlardan biri, Jacques Waardenburg'un yazdığı İslâm'ın tarihteki ve günümüzdeki durumunu, Batı'ya etkisini ve Hollanda'daki gelişimini ele alan *Islam: Norm, Ideaal en werkelijkheid* adlı kitabıdır (Antwerpen 1984). Amsterdam'da 1988'den bu yana faaliyet gösteren Middle East Research Associates (MERA) Ortadoğu'daki ekonomik, politik ve sosyal gelişmeler üzerine yapılan araştırmaları yayımlamaktadır. Bu arada Hollanda'nın eski kolonisi olan Endonezya ile ilgili çalışmalar yine devam etmektedir. İslâm dünyasının modernleşmesi ve modernleşme tartışmaları da çalışma konuları arasındadır.

İslâm tarihiyle ilgili araştırmaların bir kısmı Ortaçağ'da yazılan İslâm klasiklerinin tercüme edilmesiyle gerçekleştirilmektedir. Meselâ G. H. A. Juynboll Taberî'nin *Târih*'ini İngilizce olarak yayımlamıştır (*The History of al-Tabari*, Albany 1989). J. J. Witkam'ın, Leiden Üniversitesi başta olmak üzere Hollanda'daki çeşitli kurumlarda bulunan Arapça yazmaların tanıtımını içeren *Catalogue of Arabic Manuscripts in the University of Leiden and other Collections in the Netherlands* ile (Leiden 1983) aynı kişinin editörlüğünü yaptığı, yazmalar üzerine bilgi veren *Manuscripts of Middle East* (1986) adlı dergi dikkat çeken çalışmalardır. Kramers'in yaptığı Kur'an'ın Hollandaca'ya çevirisine Fred Leemhuis tarafından bir yenisi eklenmiş (*De Koran*, Houten 1989), 1992'de Kramers'in eseri gözden geçirilerek yeniden yayımlanmıştır. Hadis alanındaki en önemli isim, isnad zincirleri üzerine araştırmaları ile tanınan ve bu konuda *Muslim Tradition* adlı bir kitapla (Cambridge 1983) birçok makale yazan G. H. A. Juynboll'dür.

Son yıllarda Hristiyanlık-İslâm ilişkileri açısından yapılan araştırmalar da giderek artmaktadır. Leiden Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi bünyesinde kurulan İslâm ve Hristiyanlık Dokümantasyon Merkezi bunun bir işaretidir. Ayrıca aynı konuda 1988'den bu yana yayımlanan *Shar-*

qiyyât ve ilk sayısı 1993'te çıkan *Orientations* dergilerini de zikretmek gerekir.

1984'ten 1997 yılına kadar otuz cilde ulaşan, Hans Daiber ve David Pingree'nin editörlüğünü yaptıkları "Islamic Philosophy, Theology and Science" serisi çok ayrıntılı konulara yer vermektedir. Meselâ bu serinin XI. cildi Kustâ b. Lûkâ'nın hac rehberini (G. Bos, *Qustâ ibn Lûqâ's Medical Regime for the Pilgrims to Mecca*, Leiden 1992), XIII. cildi Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in bilim ve felsefe konularındaki yazılarını (H. Daiber, *Naturwissenschaft bei den Arabern im 10. Jahrhundert n. Chr. Briefe des Abû'l-Faḍl Ibn al-'Amîd an 'Aḍudaddaula*, Leiden 1993) içermektedir. İbn Tufeyl'in felsefî romanı *Hay b. Yaqẓân*'ın Hollandaca'ya tercüme edilmesi de (R. Kruk, *Abû Bakr Muḥammad ibn Tufayl: Wat Geen Oog Heeft Geizen, Geen Oor Heeft Geheard en in Geen Mensenhardt is Opgekomen, De Geschiedenis van Hayy ibn Yaqẓân*, Amsterdam 1985) bu ülkedeki İslâm araştırmalarının kapsamını göstermesi bakımından önemlidir.

Hollanda'daki İslâm araştırmaları konusunda, yayıncılıkta belli bir ekol oluşturan E. J. Brill Yayınevi'nden ayrıca söz etmek gerekir. Brill'in fikir babası, Leiden Üniversitesi'nde şarkiyat çalışmaları yapan araştırmacıların eserlerini yayımlamak gibi bir planla 1683'te Leiden'e yerleşen Jordan Luchtmans'tır. Luchtmans ve daha sonra oğlu Samuel Latince, Yunanca, İbrânîce ve Arapça birçok eser yayımladılar. Kurumun ilk yayınları *Vita Saladini* ile (1732) Thomas Erpenius'un *Grammatica Arabica*sıdır (1733). Brill isminin kullanılması ise 1800 yılında Jan Brill'in Leiden'de Doğu eserlerini basmayı hedefleyen bir matbaa kurması ve 1806 yılında Samuel Luchtmans tarafından yayınevine ortak alınmasından sonra gerçekleşti. Luchtmans'ın ölümünden sonra yayınevinin yönetimini Jan Brill üstlendi; mirasçılarının 1848'de ellerindeki hisseleri Jan Brill'in oğlu Evan Jan Brill'e satmalarıyla da bugünkü E. J. Brill firması ortaya çıktı. O yıllarda Hollanda'daki şarkiyat araştırmalarının çok verimli olması Brill Yayınevi'ne büyük bir ün kazandı. Evan Jan Brill yayıncılığın yanında matbaacılığa çok önem verdi ve iflâs eden Elseviers Basımevi'nin Doğu dillerindeki hurufatını ve baskı aletlerini satın aldı. Onun zamanında Dozy ve talebesi de Goeje'nin birçok eseriyle de Goeje'nin editörlüğünde Taberî'nin *Târîh*'i, coğrafya üzerine yazılmış klasik Arapça kitaplardan oluşan sekiz ciltlik *Biblio-*

theca Geographorum Arabicorum adlı külliyyat ve Prussian Royal Academy adına on bir ciltlik bir koleksiyon halinde İbn Sa'd'ın *Ṭabaḳātü'l-kübrâ* adlı eseri yayımlandı.

Hollanda'da XIX. yüzyılın sonlarına kadar İslâm dünyasıyla ilgili araştırmalara daha çok Araplar ve Arapça açısından bakılıyordu; daha sonra Snouck-Hurgronje'nin tesiriyle İslâmî ilimlere de yer verildi. Brill Yayınevi onun ve öğrencilerinin yazdıkları birçok eseri yayımladı. Snouck-Hurgronje'nin açtığı bu çığırın İslâm dünyası ve İslâmî ilimler sahasında ansiklopedik bilgi gereğini ortaya çıkarması üzerine de 1908'den itibaren *The Encyclopaedia of İslâm*'ın yayımına başladı. İlk yıllarda yalnız Hollandalı şarkiyatçıların eserlerine ilgi gösteren Brill, *The Encyclopaedia of İslâm*'la birlikte birçok ülkeden yazarın kitaplarını da programına aldı; Carl Brockelmann'ın *Geschichte der arabischen Litteratur*'ünün ikinci baskısı ile Fuat Sezgin'in *Geschichte des arabischen Schrifttums*'u bunların başlıcalarıdır. *Arabica*, *The Journal of Arabic Literature*, *Die Welt des Islams* ve *Social, Economic and Political Studies of the Middle East* dergileri de Brill Yayınevi tarafından çıkarılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

J. Fück, *Die arabischen studien in Europa*, Leipzig 1955; J. J. Waardenburg, *L'Islam dans le miroir de l'occident*, Paris 1962; a.mlf., *Islam. Norm, ideal en werkelijkheid*, Houten 1987; İsmail Soysal – Mihin Eren, *Türk İncelemeleri Yapın Kuruluşlar*, Ankara 1977, s. 130-134; J. Brugman – F. Schroeder, *Arabic Studies in the Netherlands*, Leiden 1979; Necib el-Akiki, *el-Müsteşrikün*, Kahire 1980, II, 294-339; A. H. de Groot – R. Peters, *A Bibliography of Dutch Publications on the Middle East and Islam: 1945-1981*, Amsterdam 1981; Bedevî, *Mevsû'atü'l-müsteşrikün*, s. 8-17, 126-128, 148-157, 172-177, 212-213, 245-247, 252-255, 289-290; V. Donzel, "Arabic and Islam in Holland During the XVII th Century", *Proceedings of the Second Symposium on the History of Bilâd al-Shâm During the Early Islamic Period* (ed. Muḥammad Adnan Bakhit), Amman 1987, I, 79-86; W. A. R. Shadid – P. S. van Koningsveld, *Moslims in Nederland*, Alphen aan de Rijn 1990; E. J. Deahl, "E. J. Brills' Role in Arabic and Islamic Studies", *New Books Quarterly*, I, London 1981, s. 4-5; F. De Jong, "Middle Eastern Studies in the Nederland", *MESA Bulletin*, XX/2 (1986), s. 171-186; J. T. P. de Bruijn, "Iranian Studies in the Netherlands", *Jr.S*, XX (1987), s. 161-177; H. Daiber – W. Raven, "Recent Islamic and Arabic Studies in the Netherlands", *Asian Research Trends: A Humanities and Social Science Review*, sy. 4, Tokyo 1994, s. 1-24.

ALEXANDER H. DE GROOT

HOLLANDA DOĞU HİNDİSTAN ŞİRKETİ

Hollanda'nın Güneydoğu Asya sömürgelerini idare eden özerk devlet statüsündeki ticaret şirketi.

Asıl adı Birleşik Doğu Hindistan Şirketi'dir (Vereenigde Oost-Indische Compagnie: VOC); ancak diğer sömürgeci ülkelerin de bölgedeki faaliyetleri bu adla anılan şirketler tarafından yürütüldüğü için daha çok Hollanda Doğu Hindistan Şirketi adıyla tanınmıştır. XVI. yüzyılın sonlarında Hint Okyanusu'nda ticaret yapan Hollanda şirketlerinin 20 Mart 1602 tarihinde birleşmesiyle ve 6.5 milyon florin tutarında bir sermaye ile kurulan şirket, Amsterdam'da oturan ve "Heeren XVII" denilen on yedi kişilik bir idare meclisi tarafından yönetilmekteydi. Hollanda hükûmeti, aynı yıl çıkarılan bir kanunla şirkete Macellan Boğazı ile Ümitburnu arasındaki sularda ticaret yapma tekelini ve ayrıca silâhlı kuvvet bulundurma, kaleler inşa etme ve Asya'daki ülkelerle antlaşma yapma gibi yetkileri verdi; 1610'da da şirketin başına bir genel vali tayin etti.

Hollanda Doğu Hindistan Şirketi, ilk olarak Endonezya'nın doğusunda bulunan Maluku adalarındaki baharat ticaretini ele geçirmeye çalıştı ve bu hususta büyük önem taşıyan Ambon'u Portekizliler'den alarak (1605) diğer Avrupalı rakiplerini bölgeden uzaklaştırdı. "Savaşsız ticaret, ticaretsiz savaş olmaz" diyerek işe başlayan genel vali Jan Pieterszoon Coen, 1619'da Cava'nın batısındaki önemli liman şehri Cayakarta'yı (bugünkü başşehir Cakarta) zaptetti ve şehrin ismini Hollanda'da eski bir Germen kabilesinin adı olan Batavya ile değiştirerek burayı bölgede kurduğu sömürge yönetiminin merkezi haline getirdi; ertesi yıl Banda adalarını işgal etti.

Çeşitli sahillerde büyük garnizonların koruduğu kalelerle çevrili ticaret merkezleri açan şirket, XVII. yüzyıl boyunca bölgeye komşu ülkelerle ticarî tesir ve nüfuzunu arttırdı. Önce Gucerât tekstil ticaretini ele geçirmek için Hindistan'ın Süret, Masulipatam, Petapoli şehirlerinde fabrikalar kurdu ve 1630'lu yılların ortalarına doğru bu ülkenin güneydoğusundaki Coromandel sahiliyle yoğun bir ticarî ilişkiye girdi. 1634'te Bengal, Arakan, Burma ve Ayuttaya'da iş yerleri açarak Bengal ve Siyam körfezleri ticaretinde söz sahibi olmaya çalıştı. 1641 yılında Malay yarımadasındaki Malaka'yı